

SUMMARY

The freedom of speech has changed not only the role of Mass Media but it has led to the certain qualitative changes in public style language and to the manner of giving information. The article deals with a phenomenon of language aggression in this style. The author tries to find the causes of these changes. The definition of a term «language aggression» is also given in this article.

Лариса Хохрякова

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ВИВЧЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ) У ВНЗ

У статті йдеться про юридичну термінологію як найдавніший пласт термінологічної лексики української мови. Проаналізовані основні особливості сучасної юридичної термінології, власне науковий та прикладний рівні її вивчення.

Юридична термінологія як сукупність номінацій правових явищ і понять функціонує у мовно-правових сферах законодавства, ділової документації та правничих наук. Вона являє собою великий і надзвичайно важливий фрагмент літературного словника будь-якої мови насамперед з точки зору його соціально-комунікативної та інформаційної значущості. Увага до юридичної термінології та її розбудови на власній національній основі, ступінь розробленості й упорядкування, стан і глибина її наукового вивчення – це показники рівня розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості і правосвідомості, національної духовної культури у різних її проявах – культури правової і політичної, мовної та інтелектуальної тощо.

Юридична термінологія є найдавнішим пластом термінологічної лексики української мови, який своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини, коли право існувало у своїй первинній формі –

формі звичаїв і традицій. Норми звичаєвого («неписаного») права зафіксовані у перших юридичних писемних пам'ятках періоду Київської Русі: Договорах руських з греками 907, 911 і 944 рр., Правді Руській та інших документах князівського законодавства, що дають нам, як зазначав І. Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі X в.»[2, с. 13].

Генезис і розвиток української юридичної термінології щільно пов'язані з витокami та історією національного права, української державності і законодавства, історією української мови і науки. Становлення і формування термінології українського права відбувалось у надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах. Але навіть в умовах бездержавності «її живили соки генеалогічного коріння» і вона, розвиваючись, змінюючись, зазнавши значного впливу з боку інших мов, не тільки зберегла своє основне питоме ядро термінологічної лексики, розширила його на власній етнічно-мовній основі шляхом мобілізації внутрішніх словотворчих ресурсів, але й збагатила його іншомовними правовими термінами і терміноелементами, зокрема інтернаціональними, що спряло інтеграції української і європейської правової науки й культури [2, с. 13].

Юридична термінологія, яка функціонує у сучасній українській літературній мові, має такі особливості:

1. Переважна більшість юридичних термінів – запозичені слова, тобто інтернаціоналізми, що вживаються в багатьох мовах світу і мають одне джерело походження. Наприклад, з латинської мови, яка з давніх часів почала проникати в нашу мову, взяті такі терміни, як алібі, архів, агент, адвокат, референдум, акцепт, юриспруденція; з грецької мови –

дактилоскопія, амністія; з французької мови запозичені такі терміни, як анкета, арбітраж, паспорт тощо. Багато запозичень з англійської, німецької мов. Однак поряд з запозиченими термінами у юриспруденції використовують і власне українські: допит, злочин, свідок, позивач, позов, відповідач, очевидець тощо.

2.Юридична термінологія насичена словами, що мають особливе юридичне значення, наприклад, дізнавач, безчинство, обшук, понятий, правник, хабарник, шахрай, злочинець, суд, суддя, словосполученнями викривальний доказ, документальний доказ, незаперечний доказ, неспростований доказ, абрєвіатурами МВС, ДАІ, ОВС тощо.

Вживаються віддієслівні іменники, не характерні для загального вжитку, наприклад, притягнення, призупинення, обвинувачення тощо.

Більшість багатозначних слів визначає особливі юридичні поняття. Так, пом'якшити – зробити покарання менш суворим, стаття – певна частина тексту в юридичному документі, організатор – ініціатор злочину, епізод – частина злочинних дій тощо.

3.Юридичні терміни різні за структурою і можуть бути:

- однокомпонентними (держава, апеляція, право);
- двокомпонентними, утвореними за моделями: «прикметник +іменник» (безапеляційний вирок, кримінальний позов, неповнолітній злочинець), «іменник+іменник» (злочинність неповнолітніх, слід пограбування тощо);
- багатоконпонентними, що складаються з трьох і більше слів (безперервність судового процесу, атестація робочих місць, компенсація за невикористану відпустку, кодекс про сім'ю і шлюб.

4. Серед юридичних термінів А. Піголкін, автор книги «Мова закону», виділяє загальноживані; загальноживані, які мають в нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення; суто юридичні; технічні [6, с. 7].

Загальноживані терміни – це звичайні слова, які набули значного поширення, найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах, законодавстві. Такі терміни прості, зрозумілі. У законодавстві вони використовуються в загальноприйнятому значенні і ніякого спеціального змісту не мають (справа, закон, правопорядок, охорона тощо).

Більшість термінів, узятих з повсякденної мови, отримують в нормативному акті особливе, більш точне, спеціальне значення. Їх перевага порівняно із загальноживаними полягає в тому, що при максимальній стислості вони найточніше визначають потрібне поняття (скарга, доказ, потерпілий, грабіж тощо). Подібних термінів у нормативних актах багато. Вони складають основу юридичної термінології, несуть основне смислове навантаження в законодавстві. Важливо, щоб спеціальне значення загальноживаного терміна було очевидним. Таким термінам у законодавстві даються визначення. Якщо цього немає, значення терміна визначається, виходячи із загального контексту. При першому використанні терміна зі спеціальним значенням треба давати до нього відповідні нормативні роз'яснення.

Спеціальні юридичні терміни – це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку державно-правових явищ, застосовуються тільки в юриспруденції (юридична особа, позов, речовий доказ, касація, санкція, інкримінування, імпічмент).

У нормативних актах використовується багато термінів, узятих із різних галузей науки, культури, техніки. У літературі за ними закріпилася назва технічні терміни (комп'ютер, фонограма, плівка, піротехніка, діапозитив, дискета тощо).

У вивченні юридичної термінології можна виділити два рівні: власне науковий, що здійснюється на базі термінологічного центру НАН України вченими-юристами і термінознавцями-лінгвістами, та прикладний – реалізується у вузах юридичного спрямування.

Щодо першого рівня, то слід зазначити, що в останні роки в наукових виданнях з'явилося кілька праць, присвячених дослідженню юридичної термінології:

Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології // Право України. – 1998. – № 4.

Онуфрієнко Л.О. Французькі запозичення в юридичній термінології східно-слов'янських мов: парадигматичний и синтагматичний аспекти // Мовознавство. – 2002. – № 1.

Корж А.В. Ділова українська мова для юристів. – К., 2002.

На особливу увагу заслуговує стаття Н. Артикуци, який зазначає, що сучасне українське термінознавство у галузі юридичної термінології характеризується наявністю актуальних проблем, таких як:

- відтворення процесу формування української юридичної термінології у широких хронологічних рамках на фоні державно-правового та етнічно-мовного розвитку суспільства;
- реконструкція лексичного складу і структури терміносистем на всіх етапах її історії;
- показ ретроспективи змін та їх динаміки як у межах окремої термінологічної одиниці, так і цілих термінологічних об'єднань.

Невирішення цих проблем, на думку автора – суттєво збіднює нашу національну культурну історію, позбавляє можливості об'єктивно і обгрунтовано прогнозувати розвиток терміносистеми у майбутньому.

Н. Артикуца пропонує шляхи розв'язання цих проблем, які він вбачає:

по-перше, у створенні на базі термінологічного центру НАН України спеціального історико-термінологічного відділення, яке б могло розвивати важливі теоретичні та прикладні напрями термінологічної діяльності;

по-друге, у спільній роботі провідних вчених-юристів і термінознавців-лінгвістів, що дасть можливість моделювання терміносистем права.

Аналізуючи здобутки в галузі вивчення юридичної термінології, слід відзначити лексикографічні праці. Заслуговує на увагу «Словник юридичної термінології» (російсько-український). Укладачі Андерш І., Винник В., Красницька А., Полешко А., Юрчук О., виданий у 1994 р. «Юрінком» – редакцією «Бюлетеня законодавства та юридичної практики України». Словник вміщує близько 20 тисяч юридичних термінів і термінологічних сполучень російською та українською мовами. При його укладанні використані діючі нормативні акти, юридична література існуючих галузей права. Словник цінний не лише тим, що містить переклад українською мовою найбільш уживаних у юридичному обігу слів російської мови, але й слугує джерелом інформації про особливості граматичних форм написання та наголошення відповідно до останньої редакції «Українського правопису».

Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник / В. Т. Гончаренко, В. Ю. Залевська, І. Д. Кучеренко та ін. (К.: Либідь, 1995),

є першою в Україні спробою створити чотиримовний тематичний посібник для широкого кола користувачів. Він налічує близько 2500 найуживаніших термінів та виразів з різних ділянок міжнародного, кримінального, цивільного, трудового права. Ставлячи першим російський термін, автори виходили з того, що донедавна в Україні переважала юридична література російською мовою. Крім того, і ділова документація велася цією ж мовою. Тому український переклад російських термінів допоможе оволодіти українською юридичною термінологією, поширити її вживання насамперед у юридичній практиці, діловодстві, господарському спілкуванні.

Отже, в останні роки і мовознавцями, і юристами дещо зроблено в напрямі вивчення юридичних термінів, але цього замало. Робота в галузі юридичної термінології настільки складна і багатогранна, що зусиллями окремих ентузіастів-дослідників без належної підтримки з боку держави і наукової громадськості вона ще довго перебуватиме на неналежному рівні.

У вищих навчальних закладах юридичні терміни вивчаються, перш за все, на заняттях з фахових дисциплін (на понятійному рівні) та на заняттях з української мови професійного спрямування (на практичному рівні). Українська мова (за професійним спрямуванням) є однією з обов'язкових дисциплін спеціальності «Правознавство». Мета курсу - не лише систематизувати і поглибити знання студентів з української мови, здобуті ще в школі, вдосконалити навички грамотного письма, але й дати студентам матеріал, необхідний для опанування мови на рівні фахового спілкування, для розширення лексичного термінологічного запасу з метою використання в процесі навчання і подальшої роботи. Фахове ж спілкування майбутнього правника передбачає насамперед активне вживання юридичних термінів.

Яка ж робота проводиться? Насамперед у лекції на тему «Лексико - фразеологічні норми» дається поняття про термін, його ознаки, особливості юридичної термінології, наголошується на суттєвій різниці між термінами і професіоналізмами.

У подальшому на всіх практичних заняттях вважаємо за доцільне використовувати дидактичний матеріал, складений із залученням термінолексики. Студенти виконують різні види робіт, спрямовані на засвоєння юридичних термінів: виписують їх зі словників, визначають походження, лексичне значення, сферу вживання, вчать їх правильно писати, вимовляти, впроваджувати у відповідні контексти.

Особливої уваги надається поширеному явищу в юридичній термінології – синонімії та омонімії, проблемам їх взаємозаміни, наголошується на тому, що для складання проектів нормативних актів розуміння і правильний підбір синонімів і омонімів висувається на одне з перших місць. Нормативні акти, розраховані на неодноразове застосування, повинні викладатись мовою і стилем, що відповідають діям і меті права як регулятора суспільних відносин. Неточне формулювання юридичних приписів, використання синонімів та омонімів певним чином можуть відбитись на досягненні завдань, що стоять перед правом [5, с. 95].

При створенні юридичного тексту на практичних заняттях звертається увага на особливості функціонування паронімів у діловому, професійному мовленні, де неприпустиме вживання замість належного слова його пароніма, адже це може призвести до непорозуміння або взагалі до перекручення інформації, наприклад: адресат (одержувач) – адресант (відправник); норматив (показник) – нормативність(властивість); погроза (заподіяти зло) – загроза (небезпека) тощо.

Проводяться вправи на переклад юридичних термінів з російської на українську мову. Переклад правничих текстів вимагає не лише особливо обережного ставлення до передачі змісту документа, а й ретельного добору українських відповідників юридичних термінів. Помилки у перекладі, внаслідок яких змінюється значення, звужується чи розширюється сфера застосування визначень та положень документа, роблять цей документ юридично невідповідним оригіналу. Відтак і можливість застосування документа в правничій практиці стає сумнівною, може призвести до важкопередбачуваних наслідків. Щоб цього не сталося, слід пам'ятати, що труднощі при перекладі відповідників в українській мові до російського терміна зумовлюються такими причинами:

До однозначного російського терміна додається два і більше аналогів, що перебувають між собою в синонімічних відносинах (согласно приказу – згідно з наказом; відповідно до наказу; вимогательство – вимагання, вимагательство; привлечение – притягнення, залучення; отчислить – відрахувати, звільнити, відчислити).

Неточність російського терміна відтворюється українським відповідником (без промедления – не гаючи часу; разыскиваемый преступник – злочинець, що перебуває у розшуку; привлечение в качестве обвиняемого – притягнення як обвинуваченого).

На практичних заняттях зосереджується увага на відмінностях між термінами і професіоналізмами, наголошується на тому, що професіоналізми – це слова або висловлювання, властиві певній вузькій професійній групі людей, поставлених в особливі умови життя і праці. Оскільки це, як правило, звичайні слова, ужиті у незвичайному значенні або у незвичній формі, їх використання у діловому стилі неприпустиме – вони базуються на метафоричних асоціаціях, невідомих для більшості,

тому провокують двозначність (наприклад, посадити, ставка, оперативник, дах, слідак, замочити).

Отже, залучення юридичної лексики при вивченні української мови професійного спрямування дає значний навчальний ефект. Студенти, по-перше, закріплюють у свідомості лексичне значення термінів, з якими вони зустрічаються в процесі вивчення фахових дисциплін; по-друге, вчаться правильно їх писати; по-третє, вчаться утворювати граматичні форми від термінів і вводити їх у речення. Студенти розвивають також зв'язне мовлення, навички перекладу українською мовою юридичних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш І. та ін. Словник юридичних термінів (російсько-український). – К., 1994.
2. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології // Право України. – 1998.- № 4.
3. Гончаренко В.Т. та ін. Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник. – К.; Либідь, 1995.
4. Кожевников Г. Закони слід ретельніше редагувати // Право України. – 1993.- № 5-6.
5. Корж А.В. Ділова українська мова для юристів. – К., 2002.
6. Язык закона / Под ред. А.С.Пиголкина. – М., 1990.

SUMMARY

The article defines the juridical terminology as the eldest level of terminological linguistics of the Ukrainian language. The main features of modern juridical terminology, scientific and applied aspects of studying have been analyzed.